

Norman Blaikie

**MODELE
ALE CERCETĂRII SOCIALE**

Producerea cunoașterii

Ediția a doua

 PUBLISHING
2010

© CA Publishing, 2010, pentru versiunea în limba română

© Norman Blaikie, 2007

Publicată pentru prima dată în 2007 de Polity Press, Marea Britanie

Published by arrangements with Polity Press.

Publicată prin înțelegere cu Polity Press.

Coperta: *Gyulai Tamás (WDS Center) www.wdscenter.ro*

Redactor: *Coca Vieru*

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

BLAIKIE, NORMAN

Modele ale cercetării sociale / Norman Blaikie ; trad.: Coca Vieru,
Ana Gruia. - Ed. a 2-a, rev. - Cluj Napoca : CA Publishing, 2010

Bibliogr.

Index

ISBN 978-606-92680-0-1

I. Vieru, Coca (trad.)

II. Gruia, Ana (trad.)

303.1

Mulțumim domnului profesor Mircea Comșa pentru observațiile generoase formulate pentru versiunea în limba română.

Editura CA Publishing

www.ca-publishing.ro

Cluj-Napoca, B-dul Eroilor nr. 34, ap. 3

Cuprins

<i>Figuri, tabele și casete</i>	viii
<i>Prefață la prima ediție</i>	ix
<i>Prefață la ediția a doua</i>	xi
INTRODUCERE	1
1. OPȚIUNI MAJORE ÎN CERCETAREA SOCIALĂ	6
Introducere	6
Problema de cercetare	7
Întrebările de cercetare	8
Strategii de cercetare	10
Poziția cercetătorului	14
Paradigme de cercetare	17
Statutul cunoașterii	33
Paradigme și strategii de cercetare	36
Rezumatul capitolului	37
Bibliografie suplimentară	39
2. DILEME MAJORE ÎN CERCETAREA SOCIALĂ	40
Introducere	40
Știință și științe sociale	40
Dileme majore	51
Turnura postmodernă	62
Rezumatul capitolului	71
Bibliografie suplimentară	74
3. PRODUCEREA CUNOAȘTERII PRIN FOLOSIREA A PATRU STRATEGII DE CERCETARE	75
Introducere	75
Stiluri de raționare	76
Strategia de cercetare inductivă	79

Strategia de cercetare deductivă	93
Combinarea strategiilor inductivă și deductivă	106
Strategia de cercetare retroductivă	110
Strategia de cercetare abductivă	118
Rezumatul capitolului	140
Bibliografie suplimentară	144
4. PARADIGME DE CERCETARE CLASICE	146
Introducere	146
Pozitivismul	147
Raționalismul critic	151
Hermeneutica clasică	156
Interpretativismul	166
Rezumatul capitolului	176
Bibliografie suplimentară	178
5. PARADIGME DE CERCETARE CONTEMPORANE	179
Introducere	179
Teoria critică	180
Etnometodologia	187
Realismul social	195
Hermeneutica contemporană	203
Teoria structurării	211
Feminismul	220
Rezumatul capitolului	238
Bibliografie suplimentară	239
6. REVIZUIREA ȘI CRITICA PARADIGMELOR DE CERCETARE	241
Introducere	241
Trecere în revistă a paradigmelor de cercetare: ontologie și epistemologie	241
Critica paradigmelor de cercetare	247
Revizuirea unora dintre dilemele majore	268
Asocierea dintre strategiile și paradigmele de cercetare	277
Rezumatul capitolului	277
Bibliografie suplimentară	279

POSTSCRIPTUM: TURNURA COMPLEXITĂȚII	280
Introducere	280
Origini	281
Caracteristicile sistemelor complexe	283
Idei generale	284
Realitatea complexității	286
Complexitate și postmodernism	287
Complexitate și cercetare	289
Concluzie	290
Bibliografie suplimentară	291
<i>Note</i>	292
<i>Bibliografie</i>	296
<i>Index</i>	319

Figuri, tabele și casete

Fig. 1.1. Opțiuni	36
Fig. 3.1. Ciclul construirii și testării teoriilor	108
Tabelul 1.1 Logica celor patru strategii de cercetare	11
Tabelul 1.2 Combinații ale categoriilor ontologice și epistemologice	35
Tabelul 3.1 Revizuirea strategiilor de cercetare	91
Tabelul 5.1 Domeniile realității	197
Tabelul 6.1 Paradigme și strategii de cercetare	278
Casetă 3.1 Exemplu empiric: prestigiul ocupațional	82
Casetă 3.2 Aplicație a strategiei de cercetare inductive revizuite	92
Casetă 3.3 Exemplu empiric: teoria sinuciderii egoiste (Durkheim)	95
Casetă 3.4 Aplicație a strategiei de cercetare deductive revizuite	106
Casetă 3.5 Exemplu empiric: aplicarea logicii realiste	115
Casetă 3.6 Aplicație a strategiei de cercetare retroductive revizuite	118
Casetă 3.7 Exemplu empiric: probleme asociate îmbătrânirii	129
Casetă 3.8 Aplicație a strategiei de cercetare abductive revizuite	137

Prefață la prima ediție

Cartea de față este în primul rând un manual pentru studenții științelor sociale, dar ea se adresează atât cercetătorilor novici, cât și celor cu experiență. Subiectele abordate aici se află în centrul tuturor preocupărilor din științele sociale și trebuie analizate pentru a se avansa dincolo de starea incertă a lucrurilor din momentul actual.

Cartea reflectă experiența mea personală de cercetare, dar s-a născut și în urma celor aproape 25 de ani în care am predat cursuri de filosofie a științei și a științelor sociale, de metodologie a cercetării sociale și metode calitative și cantitative, atât la nivel universitar, cât și postuniversitar, unor studenți provenind din numeroase discipline. Am ajuns foarte rapid la concluzia că era important pentru studenți să înțeleagă asumptiile ontologice și epistemologice, precum și chestiunile de logică și metodologie pentru a evita repetarea empirismului uneori sofisticat, dar lipsit de reflexivitate care este deseori confundat cu cercetarea în domeniul socialului.

În timp ce chestiunile teoretice și metodologice s-au modificat pe parcursul acestei perioade, întrebările filosofice fundamentale au rămas neschimbate. Afirmarea crescândă a pluralismului paradigmatic a impus abordarea acestor chestiuni cu o și mai mare urgență. Totuși, această sarcină este de două ori mai dificilă pentru studenți și profesorii lor; chestiunile în discuție sunt nu doar complexe, cu o varietate de poziții adoptate și promovate, dar există și o vastă literatură care trebuie consultată pentru a le aborda. Puține texte, dacă nu chiar niciunul, se apropie de rezolvarea acestor dificultăți.

Problemele implicate de aceste întrebări au toate șansele să pună sub semnul întrebării credințe și presupuneri acceptate apriori, să îi oblige pe studenți să își examineze critic atât propriile idei despre cercetare, cât și elementele-cheie ale viziunii lor asupra lumii. Din experiența mea, acest proces este în același timp provocator și stimulator pentru studenți. Cu foarte puține excepții, studenții mi-au spus că rezultatele au fost pe măsura efortului. Mulți au considerat că experiența a fost una de importanță vitală pentru dezvoltarea lor intelectuală și că a avut un impact benefic semnificativ și durabil asupra capacității lor de a conduce cercetări folositoare și pentru înțelegerea științelor sociale în general. Sper ca această carte să facă obiectivul mai ușor de realizat.

Cartea acoperă o gamă largă de poziții filosofice din teoria socială și metodologie, dar este în mod necesar selectivă cu autorii discutați. Am ales să rezum și să tratez critic o serie de perspective asupra cercetării sociale, în loc să susțin o abordare anume, dar presupun că preferințele mele personale vor fi evidente. Cititorii sunt încurajați să evalueze aceste abordări și strategiile de cercetare asociate lor și să aleagă pe cea care se potrivește mai bine scopului, ideilor și personalității lor.

Sunt îndatorat numeroșilor studenți care au parcurs acest traseu alături de mine de-a lungul anilor. Ei mi-au creat nevoia de a înfrunța îndeaproape aceste chestiuni, ei m-au obligat să reflectez asupra propriei mele poziții, ei m-au învățat multe lucruri și ei au confirmat că această sarcină este necesară și merită efortul.

Prefață la ediția a doua

Au trecut 14 ani de la apariția primei ediții a *Modelelor cercetării sociale*. Ca urmare a cererii persistente de-a lungul acestei perioade și datorită noilor evoluții din domeniul analizat, se cerea o revizuire. Folosind prima ediție la câteva cursuri și cu o gamă largă de studenți, am observat că materialul era mai ușor de asimilat dacă era prezentat în altă ordine. Prima ediție începea cu revizuirii, apoi critici atât ale abordărilor clasice, cât și ale celor contemporane asupra cercetării sociale, schițând și discutând apoi patru logici ale cercetării – strategii de cercetare – care sunt asociate acestor abordări. Se încheia cu discutarea problemelor și opțiunilor metodologice.

Structura ediției revizuite inversează succesiunea, începând cu discutarea opțiunilor și dilemelor majore din cercetarea socială (capitolele 1 și 2), elaborând apoi pe marginea celor patru strategii de cercetare (capitolul 3). Aceste părți sunt urmate de o discuție asupra abordărilor clasice și contemporane din cercetarea socială (capitolele 4 și 5), denumite acum paradigme de cercetare. Capitolul final rezumă paradigmele de cercetare în termenii asumțiilor lor ontologice și epistemologice, critică fiecare paradigmă în parte și apoi revine asupra dilemelor metodologice introduse în capitolul 2.

Tema originară – relația dintre logica cercetării din științele naturale și științele sociale – a fost suplimentată cu o temă și mai elementară care era doar implicită în prima ediție – cum poate fi produsă cunoașterea în științele sociale. Această modificare a atras și restructurarea cuprinsului inițial, care a fost păstrat în cea mai mare parte, precum și adăugarea unor noi secțiuni. Ele includ o trecere în revistă a opțiunilor și dilemelor fundamentale din cercetarea socială, o discuție asupra relației dintre postmodernism și cercetarea socială și analiza fenomenologiei, a etnometodologiei și a teoriei complexității. În același timp, secțiunea despre cercetarea socială feministă a fost revizuită și extinsă. Pe parcursul revizuirii, materialul a fost făcut mai accesibil, au fost introduse mai multe titluri intermediare, în ultimele capitole au fost adăugate noi sumare la sfârșitul secțiunilor și în ediția actuală există câte un rezumat punctual la finalul fiecărui capitol. Exemple empirice au fost incluse acolo unde erau necesare.

Procesul restructurării conținutului original se poate compara cu demolarea unei case și rearanjarea părților într-o nouă configurație. În același timp, au fost făcute unele adăugiri, deficiențele inițiale au fost rectificate, și adaptări mai moderne au fost adăugate. La prima inspecție, poate că vechiul edificiu nu este ușor de recunoscut, dar o examinare mai atentă va arăta că cele mai multe dintre componentele originare sunt tot acolo.

Noua structură mi-a permis să urmăresc unele principii pedagogice care ar trebui să facă materialul mai ușor de înțeles și de asimilat. Ideile-cheie sunt introduse prima dată în formă simplificată, fiind apoi menționate din nou, uneori chiar de mai multe ori, în mai mare detaliu și mai în profunzime, în diferite contexte. În ultimul capitol, idei care au fost abordate în secvențe anterioare sunt comparate și evaluate. Deoarece lucrarea prezintă cititorului un proces în evoluție, este preferabilă citirea capitolelor în ordine.

De la publicarea primei ediții am predat numeroase cursuri, atât în Australia, cât și în Malaiezia, folosind-o ca suport. În acest interval am scris *Designing Social Research* ca text complementar. Sunt îndatorat lui Ong Beng Kok pentru felul în care entuziasmul său pentru prima ediție m-a stimulat să realizez această revizuire; Ericăi Hallebone pentru că și-a încurajat studenții să citească atât prima ediție, cât și *Designing Social Research*, și pentru observațiile utile asupra schiței unor părți ale acestei ediții; lui Ray Pawson și lui Malcolm Williams pentru contribuția la unul dintre exemplele empirice; pentru comentariile generoase realizate de doi recenzori anonimi asupra unor variante intermediare ale textului, precum și Universității din Auckland pentru faptul că mi-a permis folosirea nerestricționată a serviciilor bibliotecii sale.

Introducere

De-a lungul ultimilor 50 de ani, științele sociale au fost puternic marcate de controverse teoretice și metodologice. Renunțarea la funcționalismul structural în teoria socială americană și apariția noilor filosofii ale științei și ale științelor sociale au fost urmate de o perioadă de dispute între o varietate de perspective teoretice și abordări ale cercetării sociale. Aspectele problematice și dilemele care au fost relevate de aceste controverse contemporane nu sunt noi. Originile lor pot fi urmărite înapoi în timp până la tradițiile filosofice care s-au întemeiat în secolul al XIX-lea, tradiții ale căror rădăcini coboară până în Antichitate. Ceea ce *este* nou este faptul că oamenii de știință din domeniul socialului nu mai pot ignora aceste chestiuni tratându-le ca fiind rezervate filosofilor. Cercetarea socială și-a pierdut inocența. Cercetătorii socialului trebuie acum să înfrunte și să se ocupe de o gamă de opțiuni și dileme care duc la folosirea unor strategii de cercetare complet diferite și pot produce rezultate diferite.

Științele sociale sunt caracterizate acum de o diversitate de abordări ale cercetării sociale și există o bibliografie extinsă asupra avantajelor și punctelor lor slabe. Sarcina de a aborda în mod viabil această bibliografie, care cuprinde de la filosofia științei și a științelor sociale la teoria socială și metodologie, este una descurajantă pentru studenții științelor sociale și pentru cercetătorii începători. O soluție frecventă la această problemă este aceea de a opta necritic pentru o anumă perspectivă teoretică sau paradigmă. Alta este de a combina, poate fără discernământ și în mod necritic, componente ale diferitor abordări. Dacă astfel de variante puteau fi susținute în trecut, acum ele nu mai sunt acceptabile. Se cer soluții mai sofisticate.

Această a doua ediție, asemeni celei inițiale, cuprinde o gamă largă de poziții tipice filosofiei, teoriei sociale și metodologiei și oferă o trecere în revistă cuprinzătoare și critică a diverselor abordări ale cercetării sociale cu care cercetătorii din domeniul socialului probabil se vor întâlni. Ediția de față prezintă în linii mari cele patru strategii majore de cercetare care sunt asociate acestor abordări, fie în mod singular, fie combinate. O gamă largă de lucrări de specialitate sunt prezentate pentru a oferi cititorului o bază pentru a evalua comparativ punctele forte și cele slabe ale acestor abordări și strategii

de cercetare în contextul proiectelor de cercetare concrete și pentru a facilita realizarea în cunoștință de cauză a unor opțiuni metodologice argumentate.

Structura ediției secunde este realizată astfel încât să completeze și să fie folosită împreună cu lucrarea mea *Designing Social Research* (2000). Punctul de pornire comun îl constituie o problemă de cercetare care trebuie să fie tradusă prin una sau mai multe întrebări de cercetare. Acest pas este urmat de alegerea uneia sau mai multora dintre cele patru strategii de cercetare, în funcție de capacitatea lor de a oferi cel mai bun mod de a răspunde la întrebarea sau întrebările de cercetare. Este probabil ca această decizie să fie influențată de paradigma sau paradigmele de cercetare cu care cercetătorul preferă să lucreze sau care sunt considerate a oferi, din punct de vedere pragmatic, asumptii ontologice și epistemologice mai potrivite. Totuși, nu există nicio asociere obligatorie între strategiile și paradigmele de cercetare. În timp ce unele strategii se potrivesc foarte bine cu unele paradigme, pentru altele asocierea este mult mai fragilă. Iar dacă este nevoie de mai mult de o strategie de cercetare pentru a răspunde unui set de întrebări de cercetare, poate fi necesar să lucrăm cu mai multe paradigme. Tocmai dezvoltarea acestor paradigme constituie contribuția suplimentară cea mai importantă a lucrării de față, prin comparație cu *Designing Social Research*.

Pentru a finaliza această introducere, voi explicita unele dintre conceptele-cheie, posibil mai puțin familiare. Domeniile eforturilor academice acoperite în această lucrare implică un bagaj de concepte diverse care sunt folosite în mod variat și cu sensuri multiple. Cei care scriu în aceste domenii nu doar folosesc concepte diferite referindu-se la aceleași idei de bază, ci chiar atunci când folosesc aceleași concepte tind să le confere sensuri diferite. A fost așadar necesar să adopt un vocabular consecvent. Acolo unde a fost posibil, am încercat să urmez tradițiile dominante din literatura de specialitate. Totuși, unele concepte sunt diferite de cele folosite de alți autori, iar pe altele am fost nevoit să le inventez sau să le adaptez. Astfel, cititorul trebuie să fie atent la aceste diferențe în folosirea și înțelesul conceptelor și categoriilor și să nu le confunde pe cele folosite aici cu cele întâlnite la alți autori. Pentru a oferi un sprijin, am inclus o scurtă discuție asupra conceptelor-cheie folosite în această carte, precum și a conceptelor sau înțelesurilor lor mai puțin familiare. Deoarece semnificația acestor concepte poate să nu fie evidentă la momentul actual, este util să reveniți ulterior la această secțiune a cărții.

Sunt folosite cinci concepte de bază: întrebare de cercetare, strategie de cercetare, paradigmă de cercetare, ontologie și epistemologie. Există trei tipuri

de întrebări de cercetare, patru tipuri de strategii, zece tipuri de paradigme, șase asumptii ontologice și șase asumptii epistemologice.

Întrebări de cercetare. Expresii formale ale unor frământări intelectuale. Mijloace prin care o problemă de cercetare poate fi abordată. Alegerea uneia sau mai multor întrebări de cercetare oferă focalizare și direcție cercetării, îi trasează limitele, face proiectul de cercetare controlabil și anticipează succesul cercetării. Pe scurt, un proiect de cercetare este construit pornind de la întrebările sale de cercetare.

Există trei tipuri principale de astfel de întrebări: „ce”, „de ce” și „cum”. Întrebările de tip „ce” urmăresc descrierea, întrebările de tip „de ce” vizează înțelegerea sau explicația, iar cele de tip „cum” se referă la intervenție și rezolvarea de probleme (vezi capitolul 1).

Strategii de cercetare. Logici ale cercetării: procese necesare pentru a răspunde la întrebările de cercetare, pentru a rezolva enigme intelectuale, pentru a genera cunoaștere. Fiecare strategie de cercetare specifică un punct de pornire, o serie de etape și un punct final.

Există patru strategii de cercetare majore: *inductivă*, *deductivă*, *retroductivă* și *abductivă*. Strategiile se bazează pe anumite stiluri de raționare. Noțiunile de raționament *inductiv* și *deductiv* sunt probabil cunoscute, primul presupunând mișcarea de la enunțuri specifice la enunțuri generale, iar cel din urmă, mișcarea în sens invers, de la general la particular. În contextul cercetării sociale, aceasta înseamnă fie generalizarea de la cazuri și exemple concrete, fie testarea ideilor generale prin cazuri și exemple specifice (vezi pp. 76-105).

Raționamentele de tip *retroductiv* și *abductiv* sunt mai puțin familiare. Ambele concepte au fost folosite de Charles Peirce (1934), deși ideile principale pot fi regăsite chiar la Aristotel. Totuși, am adoptat modul în care utilizează Roy Bhaskar (1979) termenul de “retroducere” pentru a se referi la folosirea rațiunii și imaginației în scopul creării unei imagini sau a unui model ale structurilor sau mecanismelor care generează fenomenele observate. Provocarea este apoi de a încerca să stabilim existența acestor structuri și/sau mecanisme. Această logică implică revenirea de la observații la crearea unei posibile explicații (vezi pp. 105-112). Logica abductivă este tot un proces creativ prin care concepte ale științelor sociale și teorii asupra vieții sociale sunt desprinse din conceptualizări și înțelesuri cotidiene ale actorilor sociali. Această idee este evidentă în multe tradiții din științele sociale, însă modul în

care eu definesc abducția datorează mult operei lui Alfred Schütz (vezi pp. 113-133).

Un mod de a distinge aceste logici de cercetare este de a privi *inducția* și *deducția* ca implicând procese liniare, primul de jos în sus, iar al doilea de sus în jos, iar *retroducția* și *abducția* ca implicând procese mult mai complexe ce pot fi imaginate ca spirale ascendente cu numeroase rotiri. Aceste patru strategii de cercetare sunt prezentate în capitolul 1 și discutate pe larg în capitolul 3.

Accepțiunea conceptului de „strategie de cercetare” utilizată în această lucrare nu trebuie confundată cu un alt sens frecvent folosit, care se referă la metodele de culegere a datelor și/sau de analiză, precum ancheta sociologică, observația participativă, studiile de caz și *grounded theory*. Alegerea unor astfel de metode are doar un rol secundar în răspunsul la întrebările de cercetare sau în progresul cunoașterii; ele se subsumează alegerii unei logici de cercetare.

Paradigme de cercetare. Tradiții filosofice și teoretice ample în cadrul cărora sunt întreprinse încercări de a înțelege lumea socială. Ele oferă diferite moduri de a realiza conexiuni între ideile despre lumea socială, experiențele sociale ale oamenilor și lumea socială în cadrul căreia se desfășoară viața socială. Paradigmelor de cercetare li se mai spune și perspective sau perspective teoretice, eu referindu-mă la ele în prima ediție a acestei cărți cu denumirea de „abordări ale cercetării sociale” (vezi Blaikie 1993). Această schimbare implică faptul că titlul actual al cărții se referă atât la strategiile de cercetare, cât și la paradigmele de cercetare. Zece paradigme de cercetare sunt prezentate și descrise pe larg în capitolele 4-6.

Diferențele dintre paradigmele de cercetare pot fi trasate pornind de la modurile lor particulare a vedea lumea, precum și de la ideile despre modul în care aceasta poate fi înțeleasă, respectiv pornind de la asumțiile lor ontologice și epistemologice.

Asumții ontologice. Moduri de a răspunde la întrebarea: „Care este natura realității sociale?” Aceste asumții se referă la ceea ce există, la caracteristicile, părțile componente și interacțiunea dintre elementele constitutive realității sociale. Șase tipuri diferite de asumții ontologice sunt discutate în capitolul 1.

Asumpții epistemologice. Moduri de a răspunde la întrebarea: „Cum poate fi cunoscută realitatea socială?” Epistemologia se ocupă cu natura și sfera de cuprindere a cunoașterii umane, cu tipurile de cunoaștere posibile, cu criteriile în funcție de care se poate judeca gradul de adecvare a cunoașterii și prin intermediul cărora se poate distinge între cunoașterea științifică și cea non-științifică. Șase tipuri diferite de asumptions epistemologice sunt discutate în capitolul 1.

În capitolul 2 sunt discutate trei perspective preliminare asupra relației dintre științele naturale și cele sociale: *naturalismul*, *negativismul* și *istoricismul*. Conceptul de *naturalism* are două sensuri principale. În acest context, se referă la perspectiva conform căreia metodele, sau mai exact logicile de cercetare folosite în științele *naturale* pot fi folosite în științele sociale. Celălalt sens al *naturalismului* se referă la realizarea cercetării în cadre naturale, unde viața socială se desfășoară natural, spre deosebire de situațiile artificiale, experimentale.

Folosirea termenului de *negativism* în acest context poate că este invenția mea; el exprimă viziunea opusă *naturalismului*, adică perspectiva conform căreia logica din științele naturale nu trebuie sau nu poate fi folosită în științele sociale. În variantă extremă, *negativismul* reprezintă viziunea conform căreia o știință a vieții sociale este imposibilă.

Naturalismul este un element al uneia dintre paradigmele de cercetare cunoscute drept *pozitivism*. Totuși, *negativismul* presupune vederi diferite de cele expuse în *pozitivism* și nu este o paradigmă alternativă la acesta din urmă. *Istoricismul* reprezintă o a treia poziție în cadrul căreia o logică de cercetare *naturalistă*, ce proiectează tendințe sau situații viitoare pornind de la tendințe sau modele istorice, este privită ca adecvată științelor sociale. Această logică de cercetare nu a fost inclusă alături de cele patru discutate în această carte, deoarece este considerată în general ca fiind non-științifică. În cadrul *istoricismului* nu există niciun tip de raționament care să facă posibilă predicția cu un oarecare grad de certitudine a unor evenimente viitoare, deoarece condițiile care au produs anumite tendințe istorice ar putea să nu mai fie valabile în viitor. Desigur, merită să observăm că această logică este folosită extensiv în anumite domenii, precum cel economic, dar cu o eficacitate limitată.